

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2003

ÅSA NILSSON

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 årligen en nationell frågeundersökning – Riks-SOM – i syfte att kartlägga den svenska allmänhetens vanor och attityder på temat samhälle, politik och medier¹. Riks-SOM-undersökningen 2003 är således nummer arton i ordningen. Data samlas genomgående in via postala enkäter. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultat från de olika åren ska vara jämförbara.

SOM-institutet är ett samarbete mellan tre institutioner vid Göteborgs universitet: Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG) samt Statsvetenskapliga institutionen. En rad forskningsprojekt medverkar i Riks-SOM – flertalet med förankring i någon av dessa tre institutioner, men också externa projekt deltar.

Resultaten från Riks-SOM-undersökningen redovisas i årliga publikationer där de medverkande forskarna presenterar analyser baserade på de senaste resultaten men också så långt det är möjligt belyser mer långsiktiga opinions- och medietrender. I föreliggande kapitel redovisas Riks-SOM-undersökningen 2003 i sig: urvalsdesignen, fältarbetet och resultatens representativitet.

Undersökningens design

Riks-SOM-undersökningen har sedan starten 1986 genomförts i form av en postenkät som går ut till ett obundet slumpmässigt urval (OSU) av svenska befolkningen (tabell 1). Från och med 2000 års undersökning är åldersintervallet 15–85 år. Utländska medborgare har ingått i urvalet sedan 1992. Omfattningen av undersökningen har ökat efterhand både vad gäller antalet frågor och antalet svarspersoner. Från och med 1998 utgör undersökningen i själva verket två parallella riksrepresentativa delundersökningar, vilka alltsedan 2000 års undersökning baseras på ett urval om 3 000 personer.

Tabell 1 Riks-SOM-undersökningens design 1986–2003

	Urvalsdesign	Antal formulär	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	OSU	1	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987	OSU	1	2 500	Endast sv.	15–75 år
1988	OSU	1	2 500	Endast sv.	15–75 år
1989	OSU	1	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1990	OSU	1	2 500	Endast sv.	15–75 år
1991	OSU	1	2 500	Endast sv.	15–75 år
1992	OSU	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1993	OSU	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1994	OSU	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1995	OSU	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	OSU	1	2 841	Både sv. & utl.	15–80 år
1997	OSU	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1998	OSU	2	5 600	Både sv. & utl.	16–80 år
1999	OSU	2	5 600	Både sv. & utl.	15–80 år
2000	OSU	2	6 000	Både sv. & utl.	15–85 år
2001	OSU	2	6 000	Både sv. & utl.	15–85 år
2002	OSU	2	6 000	Både sv. & utl.	15–85 år
2003	OSU	2	6 000	Både sv. & utl.	15–85 år

Datainsamlingen för de båda formulären i Riks-SOM 2003 genomfördes parallellt och under identiska förutsättningar. Ungefär en fjärdedel av frågorna i undersökningen ställdes i bägge formulär och kan därmed analyseras med dubbla urvalsstorleken som grund.

De enskilda frågorna utarbetas av de deltagande forskningsprojekten i samarbete med SOM-institutet. Dessa frågor är dels sådana som syftar till att belysa centrala frågeställningar inom statsvetenskap, förvaltningsforskning och medie- och kommunikationsvetenskap, dels sådana som främst är av bakgrundskaraktär. Ytterligare ett antal frågor har ställts i bägge formulär för att utnyttja det större urvalet till att kunna göra bearbetningar av svarsgrupper som annars vore för små för statistiskt säkerställda analyser.

De båda formulären (se bilaga i slutet av denna volym) skiljer sig något åt i det att tyngdpunkten i det ena formuläret – Riks-SOM I – ligger på politik och samhälle, medan det andra – Riks-SOM II – i stället har en tonvikt på frågor om medier, kultur och livsstil. Dispositionen av innehållet i formulären framgår av tabell 2.

Tabell 2 Innehållsöversikt för frågeformulären i Riks-SOM 2003

<i>Riks-SOM I</i>		<i>Riks-SOM II</i>	
Fråga 1–4	Nyheter	Fråga 1–9	Nyheter och tidningar
Fråga 5–20	Politik och samhälle	Fråga 10–18	Politik och samhälle
Fråga 21–33	Omvärldsfrågor	Fråga 19–27	Radio och TV
Fråga 34–37	Massmedier, Internet och teknikinhav	Fråga 28–42	Teknikinhav, internet och andra medier
Fråga 38–46	Samhälle, service och demokrati	Fråga 43–54	Böcker, tidskrifter och bibliotek
Fråga 47–51	Konsumtion och samhälle	Fråga 55–58	Morgontidningsinnehåll, annonser och medieförtroende
Fråga 52–55	Kunskap och samhälle	Fråga 59–68	Aktiviteter och intressen
Fråga 56–65	Miljö och energi	Fråga 69–74	Arbetsliv
Fråga 66–68	Industri och arbete	Fråga 75–91	Bakgrundsfrågor
Fråga 69–74	Aktiviteter och intressen	Fråga 92–93	Gårdagsaktiviteter
Fråga 75–82	Arbetsliv		
Fråga 83–101	Bakgrundsfrågor		

Kommentar: Frågeformulären för Riks-SOM I respektive Riks-SOM II återfinns i bilaga i slutet av denna volym.

Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenterna att kryssa i. I några fall svarar respondenten genom att skriva ett tal i en ruta; ytterligare några frågor är helt öppna men kräver endast ett kort svar (de rör bland annat vilken morgontidning man läser och vilka samhällsproblem man tycker är viktigast i Sverige i dag).

Fältarbete och undersökningsplan

Fältarbetet för Riks-SOM 2003 följer i huvudsak ramen för tidigare års uppläggning. Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2003. Arbetet inleddes i andra halvan av september med att ett vykort skickades ut till respondenterna för att informera om att de var utvalda att delta i undersökningen. Veckan därpå skickades enkäten ut tillsammans med ett kortare följebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutet och dess undersökningar samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes successivt en serie påminnelseinsatser postalt och per telefon – sammanlagt sju separata insatser. Den 17 februari avslutades fältarbetet i formell mening. Men redan vid novembers utgång hade 95 procent av de som slutligen skulle komma att medverka skickat tillbaka sin

enkät. I nedanstående uppställning framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.²

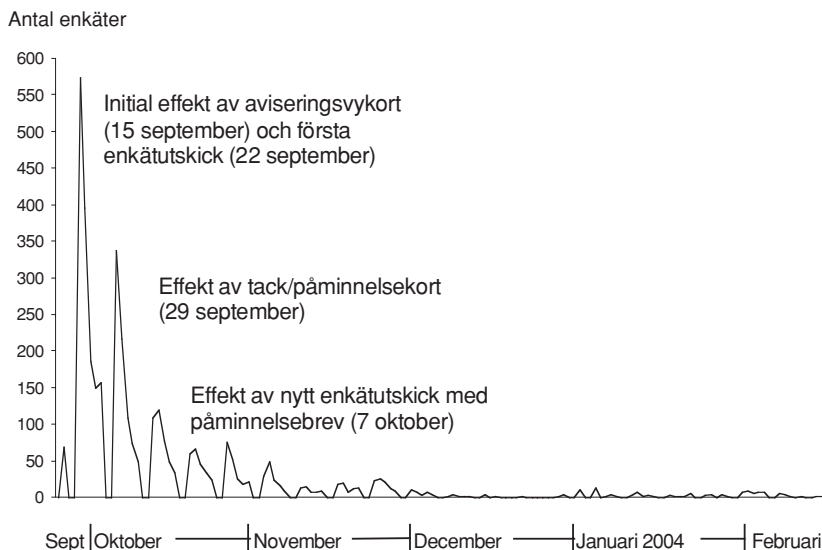
- 15 sept. Utskick av aviseringssvykort.
22 sept. Utskick av enkät, följbrev, informationsbroschyr, svarskuvert och penna. B-post, men nådde ut i viss utsträckning redan på onsdagen.
- 29 sept. Utskick av tack- och påminnelsevykort.
7 okt. Utskick av enkät, följbrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
- 16–27 okt. Telefonpåminnelse till svarspersoner som ej sänt in enkäten.
22 resp. 28 okt. 22 oktober: Tackbrev till alla som i telefon sagt att de ska delta.
28 oktober: Tackbrev till ytterligare personer som i telefon sagt att de ska delta samt postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer och till personer som ej kunnat nås per telefon i föregående telefonpåminnelse.
- 12–17 nov. Telefonpåminnelse (jfr. 16–27 okt.).
18 nov. Postal påminnelse (jfr. 28 okt.).
23 dec. Utskick av ”helgbrev” med enkät och svarskuvert (B-post, planerat att nå ut den 29 dec.) till dem som tidigare i telefon sagt att de ska delta men inte ännu skickat in enkäten.
- 13–23 jan. Telefonpåminnelse till dem som tidigare i telefon sagt att de ska delta men inte ännu skickat in enkäten.
- 27 jan. 2004 Utskick av enkät, följbrev, svarskuvert samt minienkät (med frågan om varför man inte önskar/kan delta) till svarspersoner utan känt telefonnummer, personer som ej kunnat nås vid tidigare telefonpåminnelser samt till personer som ej sänt in enkäten men i samband med någon av telefonpåminnelserna lovat att göra det; personer som nåddes i och med den närmast föregående telefoninsatsen exkluderades dock helt.
- 17 feb. Fältarbetet avslutades.

Den första enkätförsändelsen gick ut måndagen den 22 september (med B-post). På fredagen kom sjuttio ifyllda enkäter tillbaka, och tillsammans med den första egentliga inflödesveckan därpå uppgick inflödet till en fjärdedel (26 procent) av det totala antalet utskickade enkäter. Detta motsvarar inkomna svar från 42 procent av dem som skulle komma att besvara enkäten innan fältarbetet avslutades. Efter drygt två fältveckor hade 64 procent av det slutgiltiga antalet ifyllda enkäter kommit in; efter tre veckor: 74 procent. Efter fem veckor var andelen 86 procent; vid månads-skiftet november/december – nio veckor in i fältarbetet – hade 95 procent av det slutgiltiga inflödet kommit in.

Inledningsvis var inflödet något starkare än det för tidigare års Riks-SOM-undersökningar. Under november/december hade dock ”försprånget” minskat något – med all sannolikhet en konsekvens av att det under hösten genomfördes endast två telefoninsatser i stället för tidigare års tre, i syfte att inte driva på respondenterna fullt lika intensivt. Därför genomfördes två extrainsatser: först ett ”helgbrev” som skickades ut i mellandagarna till dem som i telefon tidigare sagt att de skulle delta men ännu inte skickat in enkäten samt därefter en extra telefoninsats riktad till de kvarvarande i samma grupp. Fältarbetets sista insats gjordes i slutet av januari i och med att en enkät återigen skickades ut till dem som inte hörts något från, denna gång tillsammans med en minienkät i form av en fråga om varför man inte ville eller kunde delta, möjlig att fylla i även för anhörig eller dylikt. Dessa tre avslutande insatser resulterade i de sista 5 procenten (181 enkäter).

Figur 1 visar hur inflödet såg ut under fältperioden och hur det kommer i vågor, tydligt i fas med enkätutskick och påminnelseåtgärder. Observera dock det faktum att helgdagarna (utan postutdelning) ingår i redovisningen, något som lite bedrägligt förstärker vågbilden i det att varje ”dalgång” därmed går ända ner till 0. Men även bortsett från de något vilseledande dalgångarna kvarstår vågbyggeffekten med all tydlighet.

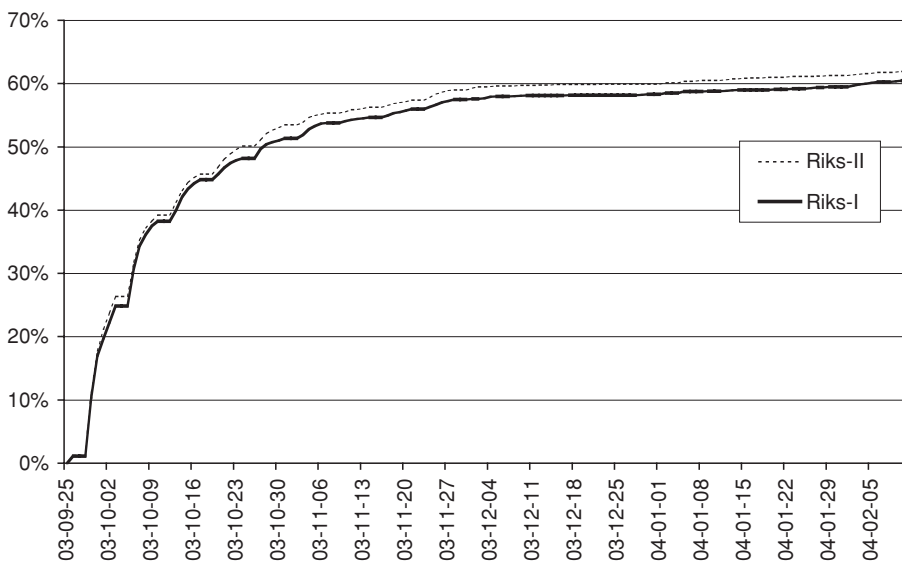
Figur 1 *Inflöde av enkäter i Riks-SOM 2003 (antal)*

När fältarbetet avslutades den 17 februari var bruttosvarsfrekvensen – dvs. andelen inkomna enkäter av det totala antalet utskickade – 61,2 procent. Inflödet för respektive delundersökning följer i huvudsak samma mönster under fältperioden, med

den skillnaden att Riks-I genomgående ligger något under Riks-II. Vid fältarbetets slut uppgick skillnaden till 43 enkäter, motsvarande 1,5 procentenheter sett till bruttoresultatet. Motsvarande skillnad mellan den jämförelsevis mer politikinriktade Riks-I och den mer medieinriktade Riks-II har observerats samtliga år sedan 1998 då Riks-SOM för första gången genomfördes i form av två delundersökningar; i 2003 års undersökning är skillnaden förhållandevis liten. Figur 2 visar inflödet per delundersökning.

Figur 2 *Inflöde för Riks-I respektive Riks-II (kumulativ procent av bruttourvalet)*

I upptakten av fältarbetet genomfördes ett metodtest som innebar att halva totala urvalet, dvs. 3 000 personer, i första följebrevet fick informationen att de var med i en utlottning av en bok utgiven av SOM-institutet om de skickade tillbaka enkäten ifylld senast den 7 oktober. Detta som ett försök att öka incitamentet att delta i undersökningen och samtidigt utvärdera i vilken utsträckning det verkligen fungerar som ett incitament. Konkret innebar metodtestet att följebrevet till varannan person i urvalet, helt slumpmässigt, var försett med en textruta längst ned, med följande innehåll:

Som universitetsforskare har vi inte möjlighet att ersätta Dig ekonomiskt för den tid vi hoppas att få ta i anspråk. Men vi lottar ut 50 exemplar av någon av våra aktuella böcker bland dem som besvarar formuläret. Du deltar automatiskt i utlottningen i och med att Ditt ifyllda formulär når vår projektsamordnare senast tisdagen den 7 oktober.

På en sida längst bak i enkäten fanns omslagen till ett antal publikationer från SOM-institutet avbildade (se bilaga längst bak i denna volym). Som framgår av tabell 3 ser utlottningen ut att ha haft en viss positiv effekt i det att de som deltog i utlottningen skickade tillbaka enkäten *tidigare* än övriga; skillnaden i inflödet per den 7 oktober är 2 procentenheter i bägge delundersökningar. Effekten är dock signifikant först på en 91-procentig säkerhetsnivå. När fältarbetet avslutades är effekten också borta.³

Tabell 3 Resultat av bokutlottning i Riks-SOM-undersökningen 2003 (andel svarande i procent)

	Deltar i utlottningen	30 sept	7 okt	17 februari (fältstopp)	Antal personer
Riks-SOM totalt	Deltar	17,3	35,9	61,4	3 000
	Deltar ej	17,4	33,8	61,0	3 000
	<i>Procentdifferens</i>	<i>-0,1</i>	<i>2,1</i>	<i>0,4</i>	
Riks-I	Deltar	16,9	35,3	60,5	1500
	Deltar ej	17,1	33,4	60,6	1500
	<i>Procentdifferens</i>	<i>-0,2</i>	<i>1,9</i>	<i>-0,1</i>	
Riks-II	Deltar	17,7	36,4	62,4	1500
	Deltar ej	17,8	34,2	61,5	1500
	<i>Procentdifferens</i>	<i>-0,1</i>	<i>2,2</i>	<i>0,9</i>	

Kommentar: Villkoret för att delta i utlottningen var att man skickade in enkäten ifylld senast den 7 oktober.

Svarsfrekvens och bortfall

Från bruttourvalet bortdefinierar man normalt avlidna samt personer som är långtidssjukskrivna, inte talar svenska, har flyttat från orten eller av dylika skäl inte bedöms ingå i populationen – varmed man erhåller undersökningens nettourval (se not till tabell 4 för en mer uttömmande definition). Det är nettourvalet som ligger till grund för redovisningar av undersökningars svarsfrekvens. SOM-undersökningarna har under alla år haft en relativt hög svarsfrekvens. För samhällsvetenskapliga postenkäter har svarsfrekvensen tidigare brukat ligga på mellan 60 och 70 procent, men det har under senare år blivit svårare att nå dessa nivåer. Nettoresultatet för årets undersökning på 66 procent ligger i nivå med tidigare års Riks-SOM-undersökningar; genomsnittet för de arton åren är 67 procent (tabell 4).

Tabell 4 Svarefrekvens i Riks-SOM-undersökningarna 1986–2003

	Antal svarande	Svarefrekvens av hela urvalet (brutto)	Svarefrekvens med hänsyn till naturligt bortfall (netto)	Undersökningsföretag ansvarigt för fältarbetet
1986	1 624	65%	68%	SCB
1987	1 672	67%	70%	SOM-institutet
1988	1 643	66%	69%	SCB
1989	1 578	63%	66%	IMU-Testologen
1990	1 582	63%	66%	IMU-Testologen
1991	1 573	63%	67%	IMU-Testologen
1992	1 889	67%	71%	Sifo
1993	1 857	66%	70%	Sifo
1994	1 704	61%	67%	Gallup
1995	1 777	63%	65%	Temo
1996	1 779	63%	69%	Gallup
1997	1 754	63%	69%	Gallup
1998	3 561	64%	68%	Sifo
1999	3 503	63%	67%	Kinnmark
2000	3 546	59%	63%	Kinnmark
2001	3 638	61%	67%	Kinnmark
2002	3 609	60%	65%	Kinnmark
2003	3 675	61%	66%	Kinnmark

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; sjuk, institutionsvård, förståndshandikappad; avliden; bortrest, studier på annan ort, militärtjänstgöring; bosatt/studerar/arbetar utomlands; ej svensktalande/ej kommunicerbar.

Av det ursprungliga urvalet på totalt 6 000 personer (bruttourvalet) var det 3 675 personer som besvarade och skickade in formuläret i 2003 års undersökning. Sammanlagt 450 personer har räknats bort som naturligt bortfall. I tabell 5 redovisas bortfallsstorleken i årets undersökning, totalt samt för båda enkäterna.

Andelen bortdefinierade (det naturliga bortfallet) ligger på ungefär samma nivå för de bägge delundersökningarna, 7,5 procent totalt. Det naturliga bortfallet lyfter bruttosvarefrekvensen på 61 procent för hela undersökningen till nettoresultatet på 66 procent. I och med att skillnaden i antalet bortdefinierade mellan Riks-I och Riks-II är marginell, återspeglas den lilla skillnaden vi tidigare sett ifråga om inflödet även i nettoresultatet: Riks-I har en nettosvarefrekvens på 66 procent, Riks-II 67 procent.

Tabell 5 Svarande och bortfall i Riks-SOM-undersökningen 2003

	Riks-SOM I	Riks-SOM II	Totalt
Ursprungligt urval (brutto)	3 000	3 000	6 000
Bortdefinierade (naturligt bortfall)	239	211	450
Nettourval	2 761	2 789	5 550
Antal svarsvägrare/ej anträffade	945	931	1 876
Antal svarande	1 816	1 859	3 675
Svarsfrekvens (brutto)	61%	62%	61%
Svarsfrekvens (netto)	66%	67%	66%

I samband med telefonpåminnelserna har personer som meddelat att de inte önskar delta i undersökningen fått följdfrågan om varför. Kompletterat med informationen via den bifogade minienkäten i sista påminnelsen (se ovan) har totalt 488 personers anledningar till att inte delta kunnat sammanställas (tabell 6). I linje med tidigare års erfarenheter är tidsbristen ett vanligt argument; i 2003 års undersökning är det nära hälften av personerna med en känd orsak till svarsvägran som anger detta som (ensamt) skäl till att avstå. Att avstå på mer principiell grund liksom att man tycker frågorna är ointressanta är två andra relativt vanliga skäl som vardera omfattar cirka en femtedel av svarsvägrarna.

Tabell 6 Specificerade skäl till att inte vilja delta i Riks-SOM-undersökningen 2003 (procent)

	Riks-SOM I	Riks-SOM II	Totalt
Har inte tid	45	42	44
Vill av princip inte delta	23	22	23
Tycker att frågorna är ointressanta	16	21	18
Tycker att frågorna är för svåra	4	5	4
Vill ej deltar utan ersättning	4	2	3
Litar ej på anonymiteten	2	4	3
Orkar inte svara på så många frågor	0	1	0
Annat skäl	1	0	1
Blandade orsaker	5	3	4
Summa procent	100	100	100
Antal personer	256	234	290

Kommentar: Informationen är inhämtad via telefonpåminnelserna och "minienkäten" i sista påminnelsen.

Representativitet och svarsfrekvens i olika grupper

Vilka som svarar och vilka som faller bort i en frågeundersökning har betydelse för tolkningen av undersökningens resultat. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övriga, blir studiens generella resultat mindre giltiga för denna grupp. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor. Av tabell 7 framgår hur svarsbenägenheten i Riks-SOM 2003 varierar i olika grupper.

Tabell 7 Svarsandelen (netto) i olika grupper, 1995–2003 (procent)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Riks-I	Riks-II
TOTALT	65	69	69	68	67	63	67	65	66	66	67
<i>Kön</i>											
Kvinnor	66	68	70	69	68	65	68	69	68	68	69
Män	65	67	68	69	66	61	66	62	64	63	64
<i>Ålder</i>											
15–19 år	66	71	72	75	67	57	56	61	60	56	64
20–24 år	64	66	67	63	55	60	57	61	57	54	59
25–29 år	60	74	55	64	58	55	59	60	63	63	63
30–39 år	67	60	62	64	63	57	62	57	60	60	60
40–49 år	62	68	70	73	66	60	67	64	63	63	63
50–59 år	67	67	71	73	70	67	76	69	71	70	72
60–75 år	69	71	76	73	75	75	75	75	78	79	78
76–80 år	63	72	78	58	69	68	75	70	68	69	68
60–69 år						74	76	76	79	79	79
70–79 år						74	74	71	75	76	73
80–85 år						58	67	66	62	64	60
<i>Region</i>											
Stockholm	64	63	64	63	60	58	64	60	61	59	64
Östra Mellansverige	65	68	67	71	63	64	68	64	66	67	65
Småland med öar	69	71	74	70	70	68	73	68	66	63	69
Sydsverige	67	64	70	75	70	65	62	69	67	68	66
Västsverige	63	69	70	69	68	61	66	65	69	69	69
Norra Mellansverige	65	75	67	69	69	66	69	67	69	66	71
Mellersta Norrland	68	70	74	72	71	64	73	69	63	67	59
Övre Norrland	67	69	72	69	72	61	72	67	68	71	66

Kommentar: 81–85-åringar är inkluderade från och med undersökningen 2000.

Resultaten visar att kvinnor som grupp svarar i något större utsträckning än män – oavsett delundersökning. Totalt är procentdifferensen 4 procentenheter. Erfaren-

heten har också från tidigare års SOM-undersökningar varit den att kvinnor generellt är något mer benägna att delta än män.

Vi ser också hur äldre svarar i större utsträckning än yngre; störst är svarsviljan i åldersgruppen 60–75 år. Skiljelinjen mellan de åldersgrupper som är mer respektive mindre benägna att delta än genomsnittet återfinns vid 50-årsåldern; här har den legat i de sista årens undersökningar då också åldersfaktorn inverkat mer entydigt. Svarefrekvensen bland de allra äldsta, 80–85-åringarna, ligger dock något under genomsnittet. Sämst svarsvilja finner vi hos gruppen 20–24-åringar. Svarsbenägenheten bland de yngsta, 15–19-åringarna, har varierat under åren; 2003 – liksom de tre föregående åren – svarar de i mindre utsträckning än genomsnittet, särskilt gäller detta det politikinriktade formuläret, Riks-I. I Riks-I spelar åldersfaktorn över lag en större roll för svarsbenägenheten än i Riks-II.

Vidare kan konstateras att de boende i Stockholmsregionen drar ner svarsandelen generellt för undersökningen (särskilt för Riks-I), medan västsvensarna samt de boende i Norra Mellansverige i störst omfattning bidrar till att lyfta den. Stockholmarens generellt lägre svarsbenägenhet kan spåras mer eller mindre tydligt i samtliga Riks-SOM-undersökningar. Det finns, 2003, vissa skillnader i geografiskt hänseende mellan delundersökningarna, främst i det att smålänningarna sänker den genomsnittliga svarefrekvensen för Riks-I men höjer den för Riks-II, medan snittet för Riks-II tvärtom dras ned av de boende i mellersta Norrland vilka i Riks-I däremot svarar ungefär som genomsnittet (den senare gruppen representeras av drygt 100 personer per delundersökning).

Sammansättningen bland undersökningens svarande bildar ett slags Sverige i miniatyr. Hur ser då detta Sverige ut i Riks-SOM-undersökningen 2003? Via tabell A1–A4 i appendix kan fördelningen beträffande kön, ålder, region respektive fackföreningsmedlemskap hos de svarande jämföras med fördelningen i den svenska befolkningen samt med utfallet i tidigare års Riks-SOM-undersökningar. Av uppställningarna framgår att de svarande i huvudsak tämligen väl avspeglar den svenska befolkningen som helhet. Några skillnader mellan de deltagande i årets undersökning och befolkningen samt skillnader i de två delundersökningarna förtjänar dock att kommenteras.

Könsfördelningen (tabell A1) bland svenska 15–85-åringar är mycket balanserad i verklighetens Sverige år 2003: 50–50. Bland de svarande i Riks-SOM-undersökningen 2003 är fördelningen 52–48 med en svag övervikt av kvinnor, en övervikt som anas redan i det dragna urvalet (51–49). Könsfördelningen är genomgående densamma för de bägge delundersökningarna. Den generellt något större svarsbenägenheten bland kvinnor som redovisats ovan (tabell 7) påverkar således könsfördelningen bland svaren i mycket begränsad omfattning.

Åldersfördelningen (tabell A2) i Riks-SOM-undersökningens urval är mycket representativ för den svenska befolkningen, det gäller Riks-I likväl som Riks-II. Men genom att yngre svarar i något mindre utsträckning än äldre (jfr. tabell 7), särskilt relativt gruppen 50–75-åringar, uppkommer en viss snedfördelning i under-

sökningen. Tendensen har vuxit fram och förstärkts under senare år. 2003 gäller skevheten i något högre grad Riks-I än Riks-II. Det finns samtidigt en tendens till att de äldsta (över 70 år) faller bort i något större utsträckning än yngre som naturligt bortfall vilket också bidrar något till att de medelålders blir överrepresenterade bland de svarande.

Ser vi till den geografiska fördelningen (tabell A3), är huvudintrycket att Riks-SOM 2003 ger en god bild av den geografiska spridningen i Sveriges befolkning. De dragna urvalen bjöd på en tämligen riktig fördelning över regionerna, med en svag övervikt av västsvenskar i bägge delundersökningar. Det faktum att boende i Stockholmsregionen är något mindre svarsbenägna än andra – i kombination med att de är svagt underrepresenterade redan i urvalet – gör att denna region blir något underrepresenterad bland de svarande. Den geografiska fördelningen i Riks-I och Riks-II är mycket likartad.

Vad gäller fackföreningsmedlemskap (tabell A4) finns det en liten skillnad mellan befolkningen och de svarande i det att LO-medlemmar är något underrepresenterade till förmån för SACO- och TCO-medlemmar. Sedan tidigare vet vi att SOM-undersökningen också tenderar att överrepresentera statligt anställda, framför allt på bekostnad av privatanställda. Detta gäller även Riks-SOM 2003, men den offentliga statistikens annorlunda mätmetod gör det svårt att exakt värdera skillnaden.

På det hela taget visar jämförelserna ovan att de svarande i Riks-SOM-undersökningen som grupp betraktad är mycket lik befolkningen som helhet.

Representativitet efter svarsfrekvens

Vid uppläggnings av fältarbetet för en enkätstudie är förhållandet mellan resurser i tid och pengar kontra svarsfrekvens och svarskvalitet centralt. Det är naturligtvis billigare och mindre tidskrävande med en undersökning helt utan påminnelser. Men erfarenheten säger oss att svarsfrekvensen med en sådan strategi blir väsentligt lägre än om man inkluderar ett antal påminnelser. Och det finns samtidigt tendenser till att en låg svarsfrekvens delvis är resultatet av att vissa grupper är mindre benägna att delta utan påstötningar än andra; underlaget blir alltså inte enbart *mindre* med en kortare fältperiod utan dessutom något *skevare* sett till befolkningen som helhet.

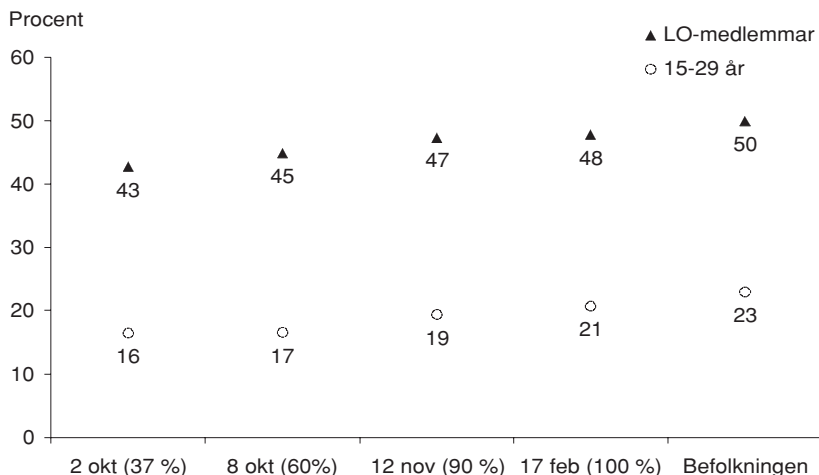
I Riks-SOM-undersökningen 2003 hade 37 procent av de som skulle komma att besvara enkäten skickat tillbaka den ifylld senast dagen då första påminnelsen nådde ut. Skulle vi nöjt oss med det inflödet hade skevheten i ålder varit större jämfört med slutresultatet. Gruppen 15–29-åringar representeras efter fem dagars inflöde med 16 procent i enkätunderlaget – att jämföra med 21 procent när samtliga enkäter räknats in och med befolkningens 23 procent (jfr. tabell A2 i appendix). Vi finner i detta initiala underlag också en lägre andel personer som definierar sig som arbetare (relativt tjänstemän, företagare) – vilket också reflekteras i andelen

LO-medlemmar: 43 procent (av dem som är medlemmar i antingen LO, TCO eller SACO), vilket kan jämföras med 48 procent bland samtliga svarande och med 50 procent i befolkningen (jfr. tabell A4).

Ålder och klass torde vara två variabler som i högre grad än andra bakgrundsva-riabler påverkas av fältarbetets längd i postala undersökningar. Skevheter härvidlag riskerar att få konsekvenser för resultaten av frågor där ålders- och klassfaktorn är starkt relaterad till svaren. Exempelvis kan konstaterats hur morgontidningsläsningen och det politiska intresset överskattas vid ett ”förtida” fältstopp till följd av överrepresentationen av äldre bland de tidigt inkomna svaren.

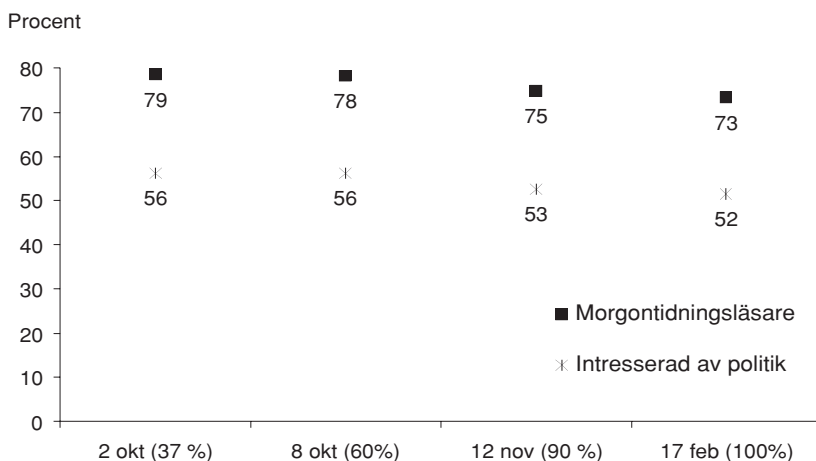
Nu är ju alternativet inte nödvändigtvis att helt avstå från påminnelser eller att strypa inflödet redan efter fem dagar. Skulle vi exempelvis sätta punkt i mitten av november – efter tre påminnelseinsatser: ett tack-/påminnelsekort, ett nytt enkätutskick samt en telefonuppföljning – då 90 procent av de som skulle komma att medverka hade skickat in sin enkät, blir skevheterna vad beträffar exempelvis ålder och socioekonomisk klass mindre (figur 3). Detsamma gäller exempelvis morgontidningsläsning och politiskt intresse (figur 4). Men fortfarande gäller att överensstämmelsen med verklighetens Sverige ifråga om ålder och klass är störst i det slutliga Riks-SOM-materialet. Det finns alltså goda skäl att söka öka svarsfrekvensen i postala enkätundersökningar med fler påminnelseinsatser.

Figur 3 Andelen 15–29-åringar respektive LO-medlemmar efter fältarbetets längd (svarsfrekvens) i Riks-SOM 2003 samt jämfört med befolkningen (procent)

Kommentar: Andelen LO-medlemmar avser andelen av dem med antingen LO-, TCO- eller SACO-medlemskap.

Figur 4 Andelen regelbundna morgontidningsläsare respektive andelen intresserade av politik efter fältarbetets längd (svarsfrekvens) i Riks-SOM 2003 (procent)

Kommentar: Regelbundna morgontidningsläsare är definierade som dem som läser minst 5 dagar i veckan. Andelen intresserade av politik avser dem som svarat att de är antingen mycket eller ganska intresserade.

Noter

- ¹ Parallellt med Riks-SOM-undersökningen genomför SOM-institutet också en motsvarande enkätundersökning på årlig basis i Västra Götalandsregionen: Väst-SOM.
- ² Fältarbetet i SOM-undersökningen 2003 genomfördes av undersökningsföretaget *Kinnmark Information*. Arbetet var upplagt så att Kinnmark – med företagen *Nomina* och *Detector* som samarbetspartners – ombesörjde urvalsdragning, utskick av formulär och påminnelser, telefonuppföljning, scanning av formulärsvaren samt datauppläggning och iordningställande av en sammanslagen datamängd. SOM-institutet har stått för framtagning av frågeformulär, foljebrev och annat material som skickats ut samt genomfört kodningen av öppna svar.
- ³ Motsvarande test gjordes i den parallella Väst-SOM-undersökningen. Här är effekten något tydligare vad gäller ett snabbare svar: 3 procentenheters differens mellan de i utlottningen och övriga. Även i denna undersökning var effekten försvunnen när fältarbetet avslutades.

APPENDIX

Tabell A1 Könsfördelning bland svarande i Riks-SOM-undersökningen 1986–2003 samt 2003 i urvalen respektive i svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning/ grupp	Kön		Summa
		Kvinnor	Män	
1986	Riks-SOM	49	51	100
1987	Riks-SOM	51	49	100
1988	Riks-SOM	53	47	100
1989	Riks-SOM	52	48	100
1990	Riks-SOM	49	51	100
1991	Riks-SOM	48	52	100
1992	Riks-SOM	48	52	100
1993	Riks-SOM	50	50	100
1994	Riks-SOM	51	49	100
1995	Riks-SOM	50	50	100
1996	Riks-SOM	54	46	100
1997	Riks-SOM	51	49	100
1998	Riks-SOM I & II	51	49	100
	<i>Riks-I</i>	51	49	100
	<i>Riks-II</i>	51	49	100
1999	Riks-SOM I & II	51	49	100
	<i>Riks-I</i>	50	50	100
	<i>Riks-II</i>	52	48	100
2000	Riks-SOM I & II	51	49	100
	<i>Riks-I</i>	51	49	100
	<i>Riks-II</i>	51	49	100
2001	Riks-SOM I & II	51	49	100
	<i>Riks-I</i>	52	48	100
	<i>Riks-II</i>	49	51	100
2002	Riks-SOM I & II	53	47	100
	<i>Riks-I</i>	51	49	100
	<i>Riks-II</i>	54	46	100

2003	Befolkningen	50	50	100
	Riks-SOM I & II			
	Bruttourval	51	49	100
	Nettourval	51	49	100
	Svarande totalt	52	48	100
	<i>Riks-I</i>			
	<i>Bruttourval</i>	51	49	100
	<i>Nettourval</i>	51	49	100
	<i>Svarande</i>	52	48	100
	<i>Riks-II</i>			
	<i>Bruttourval</i>	51	49	100
	<i>Nettourval</i>	51	49	100
	<i>Svarande</i>	52	48	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata i de fall uppgift saknas).

Tabell A2 Åldersgruppernas fördelning bland svarande 1986–2003 samt 2003 i urvalen respektive i svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning/ grupp	Åldersgrupp					Summa
		15-29 år	30-49 år	50-75 år	76-80 år	76-85 år	
1986	Riks-SOM	30	34	36			100
1987	Riks-SOM	26	37	37			100
1988	Riks-SOM	27	36	37			100
1989	Riks-SOM	26	39	35			100
1990	Riks-SOM	26	37	37			100
1991	Riks-SOM	26	37	37			100
1992	Riks-SOM	25	37	34	4		100
1993	Riks-SOM	25	37	34	4		100
1994	Riks-SOM	24	35	37	4		100
1995	Riks-SOM	21	38	38	4		101
1996	Riks-SOM	24	35	37	4		100
1997	Riks-SOM	22	35	38	5		100
1998	Riks-SOM I&II	22	36	38	5		101
	<i>Riks-I</i>	22	36	38	4		100
	<i>Riks-II</i>	22	35	39	4		100
1999	Riks-SOM I&II	21	34	40	5		100
	<i>Riks-I</i>	22	33	39	5		99
	<i>Riks-II</i>	21	35	40	5		101
2000	Riks-SOM I&II	21	33	41	5		100
(15-80 år)	<i>Riks-I</i>	21	33	42	4		100
	<i>Riks-II</i>	22	33	40	5		100
2000	Riks-SOM I&II	21	32	40		7	100
(15-85 år)	<i>Riks-I</i>	20	32	41		7	100
	<i>Riks-II</i>	21	32	40		7	100
2001	Riks-SOM I&II	19	33	41		7	100
	<i>Riks-I</i>	19	32	42		7	100
	<i>Riks-II</i>	18	34	40		8	100
2002	Riks-SOM I&II	20	33	40		7	100
	<i>Riks-I</i>	21	34	39		6	100
	<i>Riks-II</i>	19	32	42		7	100

2003	Befolkning	23	34	35		8	100
Riks-SOM	Bruttourval	23	34	35		8	100
I & II	Nettourval	23	34	36		7	100
	Svarande	21	32	40		7	100
<i>Riks-I</i>	<i>Bruttourval</i>	22	34	36		8	100
	<i>Nettourval</i>	22	35	36		7	100
	<i>Svarande</i>	19	32	41		8	100
<i>Riks-II</i>	<i>Bruttourval</i>	24	34	35		7	100
	<i>Nettourval</i>	24	35	35		6	100
	<i>Svarande</i>	22	32	40		6	100

Kommentar: 1992 utvidgades åldersintervallet uppåt till 80 år, 2000 till 85 år. Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata i de fall uppgift saknas).

Tabell A3 Fördelning på region bland svarande 2001–2003 samt 2003 i urvalen respektive i svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning/ grupp	Region								Summa
		Stockholm	Östra Mellansverige	Småland med öarna	Sydsverige	Västsverige	Norra Mellansverige	Mellersta Norrland	Övre Norrland	
2001	Riks-SOM I & II	18	18	9	13	20	11	5	6	100
	<i>Riks-I</i>	17	18	9	14	20	11	6	5	100
	<i>Riks-II</i>	18	18	9	13	20	11	5	6	100
2002	Riks-SOM I & II	19	17	10	15	19	10	4	6	100
	<i>Riks-I</i>	19	16	9	16	19	10	4	7	100
	<i>Riks-II</i>	18	19	10	15	18	10	5	5	100

2003	Befolkning	21	17	9	14	20	9	4	6	100
Riks-SOM I & II	Bruttourval	20	16	9	14	22	9	4	6	100
	Nettourval	20	16	9	14	22	9	4	6	100
	Svarande	19	16	9	14	22	10	4	6	100
<i>Riks-I</i>	<i>Bruttourval</i>	20	16	9	14	22	9	4	6	100
	<i>Nettourval</i>	20	16	9	14	22	9	4	6	100
	<i>Svarande</i>	18	16	9	15	23	9	4	6	100
<i>Riks-II</i>	<i>Bruttourval</i>	20	16	9	14	22	9	4	6	100
	<i>Nettourval</i>	20	16	9	14	22	9	4	6	100
	<i>Svarande</i>	19	16	9	14	22	10	4	6	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser). Data om urval samt svarande bygger på registerdata.

Tabell A4 Fackföreningsmedlemskap bland svarande 1986–2003 samt 2003 hos svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning grupp	Fackförening			Summa
		LO	TCO	SACO	
1986	Riks-SOM	59	33	8	100
1987	Riks-SOM	59	33	8	100
1988	Riks-SOM	55	33	12	100
1989	Riks-SOM	56	34	10	100
1990	Riks-SOM	56	32	13	101
1991	Riks-SOM	56	32	12	100
1992	Riks-SOM	53	33	13	99
1993	Riks-SOM	56	32	12	100
1994	Riks-SOM	56	31	13	100
1995	Riks-SOM	56	32	12	100
1996	Riks-SOM	54	29	17	100
1997	Riks-SOM	53	34	13	100
1998	Riks-SOM	55	32	13	100
	<i>Riks-I</i>	<i>52</i>	<i>34</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>58</i>	<i>31</i>	<i>12</i>	<i>101</i>
1999	Riks-SOM I & II	54	32	15	101
	<i>Riks-I</i>	<i>53</i>	<i>33</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>54</i>	<i>30</i>	<i>15</i>	<i>99</i>
2000	Riks-SOM I & II	54	32	15	101
	<i>Riks-I</i>	<i>53</i>	<i>32</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>54</i>	<i>31</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
2001	Riks-SOM I & II	52	31	17	100
	<i>Riks-I</i>	<i>49</i>	<i>35</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>55</i>	<i>28</i>	<i>17</i>	<i>100</i>
2002	Riks-SOM I & II	50	34	16	100
	<i>Riks-I</i>	<i>51</i>	<i>33</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>50</i>	<i>34</i>	<i>16</i>	<i>100</i>

2003	Befolkningen	50	36	14	100
	Riks-SOM I & II	48	37	15	100
	<i>Riks-I</i>	<i>47</i>	<i>38</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>48</i>	<i>36</i>	<i>16</i>	<i>100</i>

Kommentar: Data om befolkningen 2003 är hämtade från SCB (SM) och avser anställda i åldrarna 16–64 år.